

1939-1950 Yılları Arasında Türkiye’de Veremle Mücadele Faaliyetleri

Ahmet Coşkun Tekin¹

Düzce University, PhD Student, Department of History, Düzce, Turkey

Received- Accepted: 07.11.2018-20.12.2018

Research Article

Öz

Salgın hastalıklar dünya tarihinde çok sayıda insanın ölmesine neden olmuştur. Özellikle savaş, doğal afet, kıtlık ve ekonomik sıkıntılar salgın hastalıkların yayılmasını kolaylaştırmıştır. II. Dünya Savaşı'nın başlaması tüm dünyada olumsuz durumların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Türkiye her ne kadar savaşa katılmamış olsa da savaştan nasibini almış, ülkede ekonomik ve sosyal alanda sıkıntılar baş göstermiştir. Ülkede üretim faaliyetleri azalmış, ekonomi bozulmuş, gıda sıkıntıları başlamış ve bunlara paralel olarak salgın hastalıklarda artış meydana gelmiştir. Özellikle bu süreçte ölümün kaptanı olarak tanımlanan verem hastalığı ülkenin pek çok yerine yayılmış, hastalığa bağlı ölümler her geçen gün artmıştır. Yaşanan bu gelişmelere bağlı olarak ülkede verem hastalığına karşı topyekûn bir savaş başlatılmıştır. Bu çalışmada Türkiye’de verem hastalığına karşı ne gibi önlemler alındığı, devletin ve halkın verem hastalığı ile ilgili mücadele yöntemleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Özellikle Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi’nden yararlanılarak veremle ilgili ulaşılabilen kaynaklar değerlendirilmiştir. Ayrıca Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisindeki konuşma zabıtları doğrultusunda milletvekillerinin seçim yerleri, Türkiye’deki verem hastalığı ve bu hastalıkla mücadelenin boyutu tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Salgın Hastalık, Verem, Sanatoryum, Verem Savaş Dernekleri

The Struggle of Tuberculosis Activities Between the Years of 1939-1950 in Turkey

Abstract

The epidemics cause many people to die in the world history. Especially, wars, natural disasters, famine and financial problems make easier to spread the epidemics. The beginning of the World War II causes negative conditions to arise in the whole world. Turkey has its share of the war even though it does not participate in war, the problems arise in the field of economic and social in the country. Production activities decrease, economic dislocation, food storage begins and the epidemics increase concordantly. Tuberculosis which is described the captain of death spreads all over the country and the death rate which is related to the illness increases day by day. After these bad conditions, it is started a big war against the tuberculosis in the country. In this study, it is studied to determine the methods of struggle with tuberculosis of public and the government and what sort of precautions are taken against the tuberculosis in Turkey. Especially, the resources which are related to the tuberculosis in the Prime Ministry Republic archives are determined. Furthermore, in accordance with the official reports of Turkish Grand National Assembly magazine; deputies' election places and tuberculosis throughout Turkey and the struggle of this disease's rate is tried to determine.

Key words: Turkey, Epidemics, Tuberculosis, Sanatorium, Tuberculosis Associations.

¹ acoskuntekin@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1589-7714, This article is analyzed by three reviewers and it is screened for the resemalance rate by the editor. (Bu makale üç hakem tarafından incelenmiş ve editör tarafından benzerlik oranı taramasından geçirilmiştir)

Giriş

Cumhuriyetin ilk yıllarında, yoğun bir savaş döneminden çıkan Türkiye, bundan kaynaklı olarak ekonomi, sağlık, eğitim gibi pek çok alanda eksiklikler yaşamış ve bazı sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştır. Bunlardan bir tanesi verem hastalığıdır ve ülke genelinde hastalığa karşı topyekûn bir mücadele başlatılmıştır (Kasapoğlu, 2016, s.136). 1923-1937 yılları arasında sağlık bakanı olarak görev yapan Dr. Refik Saydam, veremle ilgili başarılı işler hayata geçirmiştir. Bakanlık görevine başladığında sekiz maddelik bir sağlık programı hazırlamıştır. Programın 7. maddesi “Verem Sanatoryumu ve Akıl Hastanesi Açılması” olmuş, sağlık kuruluşlarının açılması hızlandırılmıştır (Yılmaz, 2014, s.63). 1923 yılında ilk verem savaş dispanseri Sağlık Bakanlığı’nın isteği ve onayı sonucunda hizmete başlamıştır. Belirlenen veremlilerin tedavi edilebilmesi amacıyla 1924 yılında elli yataklı Heybeliada Sanatoryumu faaliyete geçirilmiştir. Haydarpaşa ve İzmir’de bulaşıcı hastalıklar hastanelerinde, diğer devlet ve numune hastanelerinde de olanaklar ölçüsünde veremliler için ayrı yataklar tahsis edilmiştir (SBTHBM, 2004, s.8). Dr. Musa Kazım tarafından 1923 yılında Büyükkada’da ilk özel verem sanatoryumu, 1924 yılında Heybeliada’da açılmıştır. Daha sonraki yıllarda ise 1932’de Erenköy Sanatoryumu ve 1936’da İstanbul Yakacak’ta bir sanatoryum daha açılmıştır (Tuğluoğlu, 2008, s.11).

1925 yılında sağlık alanında düzenlemeler yapmak amacıyla Milli Tıp Kongresi düzenleme kararı alınmıştır. 1-3 Eylül 1925 tarihleri arasında gerçekleştirilen ilk kongrede ana gündem maddeleri sıtma ve verem tedavisi olmuştur. 11-13 Eylül 1927 tarihleri arasında yapılan 2. Milli Tıp Kongresi’nde de verem tedavisi tartışılmıştır (Özkaya, 2016, s.78). Gerçekleştirilen bu kongreler sayesinde doktorlar verem hakkında bilgi paylaşımında bulunmuş ve veremle mücadele konusunda yapılması gerekenler masaya yatırılmıştır. Bunun yanında Cumhuriyetin ilk yıllarında veremle ilgili yurtdışındaki gelişmelerde takip edilmeye çalışılmıştır. Roma’da açılacak olan uluslararası verem sergisine katılım sağlanması istenmiştir (BCA 030.18.01.01/29.44.18). Ayrıca Dr. Tevfik Salim Paşa’nın Lahey’de 6 Eylül 1932 tarihinde düzenlenecek Uluslararası Verem Konferansı’na katılmasına izin verilmiş, konferans masrafları kendisine ait olmak üzere siyasi pasaport verilmesi onaylanmıştır (BCA 030.18.01.02/30.59.8). (bkz. Ek:1).

Türkiye’de ilk verem aşısı 1927 yılında ağız yoluyla uygulanmaya başlamıştır. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı hastalıktan koruyucu olarak uygulanan verem aşısı üzerine çalışmalar yapmaya başlamıştır. Verem aşısı Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Müessesinde hazırlanarak yeni doğan çocuklara uygulanmıştır. Fakat diğer yaştaki bireylere bu tarz bir aşılama yöntemi uygulanamayacağından aşı çalışmaları istenildiği şekilde geniş ölçüde yapılamamıştır. 1947 yılında tüm doğum evleri ve servislerine yeni doğan bebeklere uygulanmak üzere haftalık olarak verem aşısı gönderilmeye başlanmıştır, fakat ulaşımdan kaynaklı ortaya çıkan sorunlardan dolayı 1950 yılında bu uygulamadan vazgeçilmiştir (Hot, 2001, s.106-107).

Salgın hastalıklarla mücadeleyi teşvik edebilmek amacıyla koruyucu hizmetlerde çalışan doktor

ve diğer sağlık personeline en yüksek kadrolar verilmiştir. Başbakan'dan daha fazla ödenek verilerek doktorlar hizmete özendirilmiştir. Doktor ve sağlık personeline yapılan bu iyileştirmeler çalışma verimini arttırmıştır. Bu dönemde veremle mücadele için 52.000 kişiye sağlık taraması yapılmıştır (Bektaş, 2006, s.202). 24 Nisan 1930 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti'nin sağlık alanındaki en önemli adımlarından biri atılmış ve 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu çıkarılmıştır. Veremle mücadeleye ayrı bir önem verilen bu kanunla birlikte; Verem hastalarının ve bu hastalıktan ölenlerin kayıt altına alınması, veremli hastanın adres değişikliği yapması halinde gideceği yerdeki sıhhiye dairesine haber verilmesi gibi önlemler alınmıştır (Resmi Gazete, 06.05.1930, s.8895, 8901). Aynı zamanda sağlık alanındaki teknolojik gelişmelerde takip edilmiştir. 14 Mayıs 1930 tarihinde veremle mücadelede kullanılmak için iki adet röntgen makinesinin alınması onaylanmıştır (BCA 030.18.01.02/11.31.14). Kısa sürede Sağlık Bakanlığı tarafından veremle mücadele konusunda yapılanlar meyvelerini vermiş ve 1930'lu yıllarda veremden ölen sayısında azalma kayıt edilmiştir. Ancak II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla ortaya çıkan sıkıntılara bağlı olarak veremden ölenlerin sayısı 1939-1948 yılları arasında yeniden artmaya başlamıştır (Özkara, 2010, s.37).

1939-1950 Yılları Arasında Veremle Mücadele Faaliyetleri

Türkiye her ne kadar II. Dünya Savaşı'na katılmamış olsa da sosyal ve ekonomik sarsıntılar geçirmiştir. Temel tüketim maddelerine zamlar gelmiş, halk bunları temin edemez olmuş, yeterli ve dengeli beslenememiştir (Çakırçoban, 2010, s.106). Buğday ve şeker gibi önemli yiyecekler bulunamamıştır. Yaşanan bu gelişmeler halk sağlığını olumsuz etkilemiş, yaşam kalitesinde düşüş yaşanmıştır. Ortaya çıkan beslenme yetersizlikleri ve evlerin hıfzıssıhhasının uygun olmayışı verem hastalığının yayılmasını hızlandırmıştır (Tuğluoğlu, 2008, s.6). Ülke nüfusunun % 75'inin yaşadığı köylerde veremden ölen sayısı her geçen gün artmıştır (BCA 030.01.00.00/77.482.6). Nitekim 1949 yılında çıkarılan Verem Savaşı hakkındaki kanun tasarısının gerekçesinde de II. Dünya Savaşı'na vurgu yapılmıştır (Çufalı, 2012, s.389).

Verem dispanserleri, yaşanan kötü süreçte veremle mücadeledeki en önemli sağlık kuruluşları olmuştur. Dispanserler aracılığıyla 20 bin ve 50 bin aralığında nüfusa sahip yerlerde veremin kontrol edilebileceği düşünülmüştür. Bu nedenle ilk olarak dispanser açılması için çaba sarf edilmiştir. Devletin, halkın ve Verem Savaş Derneklerinin desteğiyle birçok yeni dispanser açılmıştır. Örneğin; 1941 yılında İstanbul Verem Savaş Cemiyeti tarafından Beykoz'da Subaşı Verem Dispanseri hizmete geçmiştir (Cumhuriyet, 20.07.1941, s.2). Açılan bu dispanserde fakir hastaların iyi beslenmeleri ve ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için Tan ve Opera sinemalarının sahipleri 15'er lira bağış yapmışlardır (Cumhuriyet, 25.07.1941, s.4). 29 Eylül 1945 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından verilen kararla Ankara'da yaptırılacak olan Verem Hastanesinde harcanmak üzere Türkiye Kızılay Derneği'ne 1,5 milyon lira verilmiştir (BCA 030.18.01.02/109.59.9). 1945 yılında İstanbul'daki bazı hayırsever işadamları, işçiler için İstanbul'da yaptırılmasına karar verilen verem hastanesi ve dispanserinin giderleri için 27 bin lira bağışlamıştır (TBMMTD, 26.12.1946, s.9). İstanbul Verem Savaş Derneği tarafından

Kocamustafapaşa’da inşa ettirilen 11. Verem Dispanseri 1 Kasım 1948 tarihinde hasta kabulüne başlamıştır (Cumhuriyet, 02.11.1948, s.1). Elazığ’da kısıtlı imkânlarla çalışan Elazığ Verem Savaş Derneği’ne Amerika’da çalışan Elazığlı vatandaşlar 21 bin dolar bağışta bulunmuşlardır. Dernek bu sayede 20 yataklı bir dispanser kurmuştur ve kalan tutarın bir kısmı ile modern bir röntgen cihazı almak için girişimlerde bulunmuştur (Cumhuriyet, 23.03.1949, s.3). Türkiye’deki 1945 yılında toplam verem dispanseri sayısı 5 iken bu sayı 1948 yılında ki Sağlık Bakanlığı ve Derneklerin çalışması sayesinde 46’ya ulaşmıştır (Özkan, 2010, s.680). 1939-1947 yılları arasında dispanserler aracılığıyla 338.385 kişi muayene edilmiştir ve bunların 13.127’sinde verem hastalığı tespit edilmiştir. 27.290 hastaya ücretsiz ilaç dağıtımı yapılmış, yine aynı yıllar içerisinde 77.862 kişi röntgen muayenesi edilmiştir (Hot, 2001, s.119).

Devlet, dispanserlerden başka verem pavyonları da faaliyete geçirmiştir. 1939 yılında Haydarpaşa Numune Hastanesi’ne 140 yataklı, Heybeliada Sanatoryumuna 200 yataklı verem pavyonu inşası için Sağlık Bakanlığı onay vermiştir (Cumhuriyet, 11.07.1939). 1940 yılında İzmir Tepecik’te bulunan Emraz-i Sâriye Hastanesine ilave olarak inşa edilen 50 yataklı verem pavyonunun açılış töreni yapılmıştır. Bu pavyon modern sağlık ekipmanları ile donatılmıştır. Geniş bir sanatoryumu, gelişmiş hava düzeneği olan odaları ve hususi banyoları olan, sadece İzmir’in değil tüm bölgenin ihtiyacını kısmen karşılayacak bir şekilde dizayn edilmiştir (Cumhuriyet, 17.07.1940, s.3). 1941 yılında hastanenin yatak kapasitesi artırılarak 75’e çıkarılmış ve adı değiştirilerek İzmir Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklar Devlet Hastanesi olmuştur (Didem, 2014, s.432).

Devlet tam bu süreçte verem hastalığının yarattığı tehlikenin farkında olarak eldeki imkânları olabildiğince kullanmaya çalışmıştır. Örneğin; ülkede ortaya çıkan ekonomik bunalım bazı alanlarda tasarruf tedbirleri alınmasına neden olmuş, ekmeğe karneye bağlanmıştır. 7 yaşından küçük çocuklar için 187,5 gram ekmeğe, 7 yaşından büyüklere 375 gram ekmeğe, prevantoryum, sanatoryum ve hastanelerde yatan verem hastaları için 450 gram ekmeğe verilmesi kararı alınmıştır (Kayış, 2009, s.15). Verilen ekmeğe miktarlarında 24 Mart 1945 tarihinde bir değişiklik yapılmıştır ve verem hastalığından hastanelerde tedavi görenlere 600 gram ekmeğe alabilme hakkı verilmiştir (Dokuyan, 2013, s.200). Bu durum bile devletin verem hastalığına verdiği önemin mühim bir göstergesidir.

Dr. Behçet Salih Uz bakanlığı döneminde veremle mücadele konusunda önemli atılımların da yer aldığı, cumhuriyet tarihinin ilk yazılı sağlık planı olduğu belirtilen “1. On Yıllık Sağlık Planı” Yüksek Sağlık Şurası tarafından onaylanmıştır. Plan, 12 Aralık 1946 tarihinde Dr. Behçet Salih Uz tarafından kamuoyu ile paylaşılmış fakat ciddi bir hazırlık süreci sonucunda ortaya çıkan bu plan Dr. Behçet Salih Uz’un Bakanlık görevinden ayrılmasıyla rafa kaldırılmıştır. Dr. Behçet Salih Uz’un ikinci bakanlık döneminde plan kanun tasarısı olarak hazırlanmış olsa da kanun haline getirilememiştir (İleri, Seçer, vd. 2016, s.179).

1947 yılından itibaren eğitim ve propaganda faaliyetleri sayesinde halk bilinçlendirilmeye

çalışılmıştır (Özkara, 2010, s.669). Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı halkı bilinçlendirmek amacıyla ilk defa 3-9 Ocak 1948 tarihleri arasında “Verem Haftası” düzenlemiştir. Bakanlık Verem Haftası tarihleri arasında Halk Evlerine bir yazı göndererek verem hakkında konferanslar düzenlenmesini ve halkın bu konuda bilinçlendirilmesini istemiştir (BCA 490.01.00.00/08.41.4).

1948 yılında veremle mücadele konusunda daha somut adımlar atılmaya başlanmıştır. Çıkarılan kanunlar, bilimsel gelişmeler, personel eksikliklerinin farkında olarak atılan adımlar ve siyasetlerin veremden kaynaklı sıkıntıları dile getirmeleri bunun bir göstergesidir. 1948 yılında veremden korunma programı doğrultusunda yapılan çalışmalar sonucunda Ankara’da Refik Saydam Hıfzıssıhha Enstitüsü’nde BCG aşısı üretilmeye başlanmıştır (Vidinel, 2010, s.21). Nitelikli sağlık personeline ihtiyaç olduğundan, personel sayısının artırılması konusunda çalışmalar başlatılmış hatta 2 Haziran 1948 tarihinde çıkarılan kararla Avustralyalı Katarina Thetter’ın Heybeliada Verem sanatoryumunda iki yıl süreyle başhemsire olarak çalıştırılmasına izin verilmiştir (BCA 030.18.01.02/116.38.2). 17 Ocak 1949 tarihinde Verem Savaş İstişare Komisyonunda Milli Savunma Bakanlığı temsilcisi olarak görev yapan Prof. Dr. Nusret Karaca’nın yaptığı teklif doğrultusunda veremle mücadele amacıyla açılan dispanser ve hastanelere, verem konusunda uzman doktorların yetişmesi için tıp fakültelerinde tüberküloz(verem) kürsüsü kurulması kabul edilmiştir (Vidinel, 2010, s.22).

1948 yılında dönemin iktidar partisi CHP, verem hastalığı ile ilgili daha ciddi adımlar atılması gerektiğinin farkına varmış ve parti grubunda verem hastalığı görüşülmüştür. Başbakan Hasan Saka bu konuda bir konuşma yapmıştır ve veremle ilgili bir raporu dinleyicilere okumuştur. Hızlı bir şekilde mücadeleye başlanması gerektiğini ve parti grubundan bu konuyla ilgili çalışmalar yapacak bir komisyon hazırlanması teklif edilmiştir. Neticesinde veremle mücadele konusunda 200 milyon liraya ihtiyaç olduğu belirtmiştir ve hükümetin bu konuda çalışma yapması kararı alınmıştır. Bu konu ile ilgili olarak Şefik Tugay, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Dr. Aziz Uraz ve Hıfzı Oğuz Bekata veremle mücadelenin önemini belirten konuşmalar yapmıştır (Cumhuriyet, 01.12.1948, s.1, 3).

1949 yılında Birinci Verem Savaş Danışma Kurulu toplanmıştır. Bu toplantıda hastane ve sanatoryumlardaki verem hastalarının yatak sayısının artırılmasına karar verilmiş ve 1950’li yıllarda yatak sayısında ciddi artış olmuştur. Buna ilaveten Türkiye’nin pek çok yerinde yeni hastaneler açılmıştır (Özkara, 2010, s.662). Verem hastalığının bulaşmasına engel olmak için tedbirler alınmıştır. Bulaşma olasılığının en fazla olduğu yerlerden bir tanesi olan okullarda önlemler alınmaya başlanmıştır. Örneğin İstanbul Üniversitesi, 1948 yılında üniversiteye girmek isteyen öğrencilerin röntgen muayenesinden geçmesini zorunlu hale getirmiştir. Nitekim, İstanbul Verem Savaşı Demeği’nin röntgen arabasıyla muayene edilen öğrencilerin yüzde 0,82 oranında verem hastalığı tespit edilmiştir (Hot, 2001, s.115).

1949 yılı içerisinde ülke genelinde, üniversitelerde verem konusunda uzman profesörlerin başkanlığında genel verem sağlık taraması yapılması kararı alınmıştır. Yapılan bu tarama ile veremin yayılma mntıkaları tespit edilerek gerekli önlemlerin alınmasına karar verilmiştir. Bunun yanında üç yıl

boyunca uygulanacak veremle mücadele programı hazırlanmıştır. Bu programa göre; ülkenin verem hastalarının ihtiyacı olan 4000 yataklı verem hastaneleri açılarak temin edilecektir. Bu hastaneler, bölgelerdeki hastalığın şiddet derecesine göre sıraya koyularak inşa edilecektir. Planların hayata geçirilebilmesi için bütçeden 1949 yılında 12 milyon, 1950 yılında 6 milyon, 1951 yılında 3,5 milyon ayrılmıştır. 1949 yılında Erzurum, Rize, Trabzon, Edirne, Bursa, Balıkesir, Kayseri ve Malatya’da hastane ve dispanser kurulmasına karar verilmiştir. 1950 yılında Sivas, Samsun, Giresun, Çanakkale, Denizli, Seyhan ve Diyarbakır’da 1951 yılında ise Elazığ, Konya, Bolu, Aydın ve Tekirdağ’da veremle mücadele için sağlık kuruluşları açılacaktır (Cumhuriyet, 20.12.1948, s.1).

Dünyada ve Türkiye’de Veremden Ölüm Oranları

O yıllarda verem sadece Türkiye’de görülen bir hastalık olmayıp, dünyanın genelinde çok sayıda insanın ölümüne neden olan en önemli salgın hastalıklarındandır. Verem hastalığı yaş sınırlaması olmaksızın tüm insanları etkileyen bir özelliğe sahiptir (SBTHGM, 2004, s.7). Verem hastalarının sayısı ve ölenler hakkında devletler istatistik çalışmaları yapmıştır. Bu doğrultuda hastalığın yoğun olduğu yerler tespit edilmiş ve bu yerlere öncelik verilmiştir. Türkiye’nin veremden ölüm istatistikleri incelendiğinde ülke genelinde durumun hiç iç açıcı olmadığı görülmektedir.

1931-1939 yılları arasında Türkiye’de veremden ölenlerin sayısı 22.562’dir. Ölüm oranı ise yüz binde 166’dır. 1931 yılında İstanbul’da veremden ölüm oranı yüz binde 220, 1939 yılında yüz binde 187’ye gerilemiştir. Fakat II. Dünya Savaşı ve sonrasında ölüm sayıları artmış ve ölüm oranı 1947 yılında yüz binde 149 olmuştur. Ankara’da 1931 yılında yüz binde 79, 1939 yılında yüz binde 110 olmuştur. Bu rakam 1947 yılında yüz binde 149’a ulaşmıştır. II. Dünya Savaşı’ndan kaynaklı olarak yaşam koşullarının sıkıntıya girmesi ölüm oranlarında artışa neden olmuştur (Hot, 2001, s.111). Özellikle savaşın ilk yıllarında bebek ve çocuklar yeterli beslenememiş, bu nedenle verem en büyük etkiyi onlar üzerinde yapmıştır. 3-15 yaş aralığındaki çocuklar arasındaki verem oranı savaş öncesi dönemle kıyaslandığında % 30 artış göstermiştir. Savaşın başladığı ilk yıl Ankara’da veremden ölüm oranı yüz binde 91’e yükselmiştir. Bu oran İzmir’de yüz binde 252, Aydın’da yüz binde 62, Manisa’da yüz binde 146, Edirne’de yüz binde 171, Konya’da yüz binde 56, Adana’da yüz binde 66, Bursa’da yüz binde 130, Eskişehir’de yüz binde 90, Trabzon’da ise yüz binde 112’ye ulaşmıştır (Çobançakır, 2010, s.106).

1942 yılında 25 şehirde verem hastalığı hakkında yapılan bir istatistik çalışmasında şu verilere ulaşılmıştır. (Bkz: Ek:2) 1940 nüfus sayımına göre yirmi beş şehirdeki toplam nüfus sayısı 2.913.202’dir. 1942 yılında veremden ölenlerin toplam sayısı 5.083’tür. Veremden en çok ölümün gerçekleştiği şehir 2.534 kişiyle İstanbul olmuştur. İzmir şehri 608 kişiyle ikinci sıradadır. 100 bin kişi içerisinde 410,2 oranıyla veremden ölüm oranının en yüksek olduğu yer Çanakkale’dir (BCA 030.01.00.00/77.482.6.6). İstatistiksel verilere göre 25 büyük şehirde, 1942 yılında veremden ölenlerin sayısı ile 1940 genel nüfus sayımı rakamları kıyaslandığında, veremden yüz binde ölüm oranı 96,5 ile 410,2 arasında değişiklik

göstermektedir (BCA 030.01.00.00/77.482.6.1). 1943-1947 yılları arasında sağlık bakanlığının yapmış olduğu tespite göre Ankara, Bursa, Eskişehir, İstanbul ve İzmir şehirlerinde veremden ölenlerin sayısı oranlara göre yüksek çıkmıştır. Ülkenin genel ölüm oranları ortalaması yüzde 13,5 olarak belirlenmiştir (SGTHGM, 2004, s.8).

Sağlık ve Sosyal Hizmetler Bakanı Dr. Behçet Salih Uz'un açıkladığı, 1941 yılı dünya verem istatistiklerine göre her yüz bin nüfusa Londra'da 52, Madrid'de 105, Paris'te 215, Brüksel'de 98, İsviçre'de 76 ve Bulgaristan'da 163 veremli isabet etmesine karşılık bu oran Ankara'da 44, İstanbul'da 195 ve İzmir'de ise 64'dür. Ayrıca 31 şehirde yapılan istatistiklere göre yüz bin nüfusta ölüm nispeti 198'dir (TBMMTD, 26.12.1946, s.572-573).

II. Dünya Savaşı'ndan sonra 1946 yılında Washington Public Health bazı ülkelerde verem hastalığının yüz binde kaç kişi olduğunu tespit etmiştir. Buna göre; Danimarka'da 34, Avustralya'da 40, Hollanda'da 41, ABD'de 47, Almanya'da 50, Mısır'da 52, Yeni Zelanda'da 60, İngiltere'de 62, Uruguay'da 101, Arjantin'de 103, İspanya'da 122, Çekoslovakya'da 124, Romanya'da 162, Finlandiya'da 190, Polonya'da 195, Türkiye'de 198, Brezilya'da 250, Hindistan'da 283, Çin'de 430, Alaska'da 437'dir (BCA 030.01.00.00/77.482.6.5). (Bkz. Ek:3) Bu oranlar incelendiğinde Türkiye'nin verem hastalığı hususunda dünya ortalamasında olduğu görülmektedir.

Veremle Mücadelede Uluslararası İlişkiler

Türkiye Cumhuriyeti veremle mücadele konusunda dünyadaki gelişmeleri takip etmeye çalışmıştır. Bunun için alanında uzman kişiler Türkiye'ye davet edilmiştir. Bazı durumlarda ise Türk hekimler yurtdışına gönderilerek incelemelerde bulunmuş, öğrendikleri yenilikleri ülkemizde uygulamaya çalışmıştır.

Örneğin; 1948 yılında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı tarafından, üç tane verem uzmanı hekim, verem aşısı hakkında bilgilerini geliştirmeleri için yurtdışına gönderilmiştir. Gönderilen doktorlar özellikle aşının en fazla yapıldığı ülkelerde çalışmalar yapmıştır. Geri döndüklerinde iki ay kadar çeşitli hastanelerde çalıştırılmış, ardından verem aşısı istasyonlarının başına getirilmişlerdir. Bu hekimle daha sonra Ankara, İstanbul ve İzmir'de kurulan verem aşısı istasyonlarında ücretsiz olarak aşılama yapılmıştır. Halk ücretsiz verem aşısına büyük bir ilgi göstermiştir. İstanbul'da Haseki Darüşşifasında kurulan aşı istasyonu müdürü Dr. Nureddin Onur kendisiyle yapılan röportajda, verem aşısını uygulamaya başlayalı üç gün olmasına rağmen halkın çok fazla ilgi gösterdiğini ve bu durumun kendilerini sevindirdiğini belirtmiştir (Cumhuriyet, 09.12.1948, s.4).

Veremle mücadelede uluslararası işbirliği çalışmaları yapılmıştır. Bu doğrultuda 1948 yılında Birleşmiş Milletler Dünya Sağlık Teşkilatı Yunanistan temsilcisi Avusturyalı Dr. Vine, Sağlık Bakanlığı tarafından Türkiye'ye davet edilmiştir. Dr. Vine'e Türkiye'nin genel sağlık kurumları ile veremle mücadele kuruluşlarında yapılanları incelemesi ve bir rapor hazırlaması istenmiştir (Cumhuriyet, 07.10.1948, s.2). Dr. Vine bu isteği kabul ederek Türkiye'ye gelmiş, yaklaşık bir ay süren incelemelerde

bulunmuş,ülkenin pek çok yerindeki sağlık kuruluşlarını dolaşmıştır. Yaptığı tetkikat neticesinde elde ettiği bilgileri basın mensuplarıyla paylaşan Dr. Vine tespitlerini şu şekilde sıralamıştır, ziyaretçi ve gezici hemşirelerin köylere gönderilmesini tavsiye etmiş ve bunun verem gibi salgın hastalıkları önleyebileceğini söylemiştir. Cumhurbaşkanı ve hükümetin işi ciddiye aldığını belirten Dr. Vine verem hastalarına tahsis edilecek yatak sayısının yetersiz olduğunu ifade etmiş, hastane, sanatoryum ve dispanserlerde çalışacak hemşire ve doktor sayısının artırılması gerektiğini belirtmiştir. Diplomalı hemşire sayısının az olması Türkiye’nin sağlık alanındaki en büyük eksikliği olduğunu ifade eden Dr. Vine sahip olması gereken hemşire miktarının ihtiyacın çok altında olduğu dolayısıyla uygun illerde hemşire okulları açılması gerektiğini tavsiye etmiştir (Cumhuriyet, 10.10.1948, s.6).

İsviçre’nin tanınmış verem uzmanlarından Dr. Mauren de Türkiye’de davet edilmiş ve “Veremin Yeni Usullerle Tedavisi” hakkında konferans vermesi istenmiştir. Dr. Mauren 25 Kasım 1948 tarihinde İstanbul’a gelerek bu konuda konferanslar vermiştir (Cumhuriyet, 13.11.1948, s.3).

Bu hekimlerin haricinde Londra Hastaneleri Başhemşiresi Miss E.E.P Momanus da davet üzerine Türkiye’ye gelmiştir. Miss Momanus’un hemşire okulları ve hemşire yetiştirme programları hakkında çeşitli incelemelerde bulunması, konferanslar düzenlemesi istenmiştir (Cumhuriyet, 10.02.1949 s.4). Yaptığı incelemeler sonucunda veremle mücadele hakkında açıklamalarda bulunan hemşire Momanus, Türkiye’deki veremle mücadele sağlık kuruluşlarının sayısının artırılması, Sağlık kuruluşlarında verem tarama muayeneleri yapılması, muayenesi yapılanlara fiş hazırlanması ve gerektiğinde bu fişlerle her yıl düzenli bir takip sistemi oluşturulması yönünde tavsiyelerde bulunmuştur. Hastanelerin bazılarında aynı yatakta iki tane hasta yatırıldığını belirten Momanus, bu uygulamadan bir an önce vazgeçilmesi gerektiğini, veremle savaşta gıda kontrollerinin iyi yapılması gerektiğini ilave etmiştir. Hemşirelerin yardımcısı olarak çalışan hasta bakıcılarını pek basit insanlar olarak gören ve hastalara çok sert davrandıklarına dair duyular alan Momanus bu davranışın yanlış olduğunu da belirtmiş, hastanın ilk tedavisinin şefkat ve tatlı dil olduğunu söylemiştir (Cumhuriyet, 24.02.1949, s.4).

Son olarak, 1950 yılında Birleşmiş Milletler (BM) sağlık teşkilatı üyesi bir heyet İstanbul’a gelmiş ve buradaki laborant okullarında ve verem dispanserlerinde incelemelerde bulunmuştur. Yaptıkları incelemeler sonucunda kuruluşları beğendiklerini ifade etmişlerdir (Cumhuriyet, 29.01.1950, s.2). Daha önceden gelen uzmanlar yaptıkları incelemelerde genel manada eleştirilerde bulunmuş olsalar da bu defa kurumların beğenilmiş olması veremle mücadelede atılan adımların olumlu yönde geliştiğinin bir göstergesidir. İncelemelerin yapılmasından kısa süre sonra 16 Şubat 1950 tarihinde BM Dünya Sağlık Teşkilatı tarafından veremle mücadele personeli yetiştirme ve gösteri merkezi kurulması için Bakanlar Kurulu tarafından Sağlık ve Sosyal Hizmetler Bakanlığına yetki verilmiştir (Cumhuriyet, 29.01.1950, s.2).

Veremle Mücadelede Sivil Toplum Kuruluşları ve Faaliyetleri

Verem hastalığı konusunda Türkiye’de en ciddi mücadeleyi veren sivil toplum kuruluşu (STK)

derneklerdir. Bu nedenle ülkenin pek çok yerinde veremle mücadele edebilmek amacıyla demekler kurulmuştur. Kurulan bu demekler Türkiye’de uzun yıllar Sağlık Bakanlığı ile işbirliği içinde hareket etmişlerdir. Demeklerin tedavi boyunca hastayı ödüllendirme, sosyal ve ekonomik destek sağlamak gibi önemli işlevleri de olmuştur (Özkara, 2003, s.40, 90).

Türkiye’de ilk veremle mücadele derneği 18 Şubat 1923 yılında çocuk hastalıkları uzmanı Dr. Behçet Salih Uz tarafından İzmir’de kurulmuştur. Yine 1923 yılında Balıkesir’in ileri gelenleri tarafından Verem Savaş Derneği faaliyete geçmiştir (Gürkan, 2013, s.139). Kurulan bu demekler dışında çalışmalarını dikkat çeken, Türkiye’deki veremle mücadele konusunda çok önemli çalışmaları olan İstanbul Veremle Mücadele Cemiyeti 1927 yılında kurulmuştur (Tuğluoğlu, 2008, s.10). Daha sonraki yıllarda ismi İstanbul Veremle Mücadele Derneği olan bu kuruluş, halkın bilinçlenmesine çok önem vererek “Yaşamak Yolu” adında bir dergi de çıkarmıştır. 1940 yılında “Verem pulu” bastırılmaya başlanmış ve bu sayede 1941 yılında 40.216 lira, 1945 yılında 323.531 lira gelir elde edilmiştir (Yılmaz, 2014, s.68). İstanbul sinemacıları, Verem Mücadele Cemiyeti’nin ülke sağlığı için yaptığı önemli çalışmaları görerek, sinemaya gelenlere cemiyetin yardım pullarını almaları için teklifte bulunacaklarını taahhüt etmişlerdir. Bu sayede cemiyete önemli miktarda gelir sağlanmıştır. Lokantacılar ve otelcilerde aynı şekilde uygulamaya başlamışlardır (Cumhuriyet, 6.12.1940, s.2). 1943 yılında İstanbul Verem Savaşı Derneği tarafından ilk kez “Verem Savaşı Hemşire Okulu” açılmıştır. Bu okulda başlangıçta eğitim iki yıl olarak belirlenmiş, daha sonra süre dört yıla uzatılmıştır. Kız öğrenciler parasız yatılı olarak bu okulda eğitim almıştır. İstanbul Verem Savaşı Derneği, verem hakkında dünyadaki gelişmeleri takip edebilmek amacıyla çok sayıda doktor ve sağlık personeline burs vermiş, bunları yurt dışında eğitime göndermiştir (Kılıçarslan, 2010, s.677-678). Derneğin faaliyetleri aynı zamanda bağış yoluyla da desteklenmiştir. 1942 yılında yapımına başlanacak olan verem hastanesi için Karabük Demir ve Çelik Fabrikasından 15 ton, İstanbul’daki Sazmaş Şirketi’nden 10 ton ve ithal edilen demirlerden 25 ton olmak üzere toplamda 50 ton demir İstanbul Verem Savaşı Derneği’ne verilmiştir (BCA 030.00.00.00/179.235.24). 1949 yılında Naile Sağlam’ın yapmış olduğu bağışla İstanbul Verem Savaşı Derneği, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Çapa Kampüsünde “Naile Sağlam Verem Savaş Araştırma Enstitüsü” kurmuştur (Kılıçarslan, Koçoğlu, 2010, s.676). Ancak İstanbul Verem Savaşı Derneği’nin yaptığı iyi niyetli çalışmaları suiistimale kalkışan bir grup ortaya çıkmıştır. Bunlar derneğin adını kullanarak para toplamışlardır. Bu nedenle demek gazeteye ilan vermek zorunda kalmıştır. İlan şu şekildedir:

“İstanbul Verem Savaşı Derneği Başkanlığından: Atatürk Verem Hastanesi Yaptırmak Derneği adına bir teşekkür makbuzları ile bazı kimselerin para topladıkları ve birçok yerlerde İstanbul Verem Savaşı Derneği’nin bu işle alakadar olduğunu söylemekte buldukları istihbar edilmiştir. Erenköyünde tam teşekküllü ve iki yüz yataklı bir sanatoryumu ve on dört dispanseri bulunan İstanbul Verem Savaşı Derneği’nin bu şekilde bir teşebbüsü ve ne de bu nam ile para toplayan bir kolu vardır. Böyle ir teşekkülün mevcudiyetine inanmadığımız için keyfiyet alakalı makamlara da

bildirilmiştir. Sayın vatandaşların müteyakkız bulunmalarını rica ederiz (Cumhuriyet, 11.03.1949 s.6).”

İfadelerini kullanarak kamuoyunu bu konuda dikkatli davranmaya çağırılmışlar ve yaşanan hadise ile ilgileri olmadığını belirtmişlerdir.

Kurulan bu dernekler diğer yerlere de örnek olmuş her geçen gün derneklerin sayısı artmıştır. 1944 yılında Denizli Veremle Mücadele Derneği kurulmuştur (Bektaş, 2006, s.204). 1946 yılında Ankara Veremle Savaş Derneği faaliyete başlamıştır (Keskinbora, 2016, s.180). 1945-1946 yıllarına arasında ülkenin dört bir yanından şehir merkezlerine hasta akınları başlamıştır. Dr. Tevfik Sağlam devletin veremle mücadelede yetersiz kaldığının farkında olarak daha fazla Veremle Mücadele Derneklerinin kurulması gerektiğini savunmuştur (Vidinel, 2010, s.20).

İstanbul’da 1948 yılında verem konferansı düzenlenmiş, Tevfik Sağlam öncülüğünde katılımcı 48 yerel verem savaş derneği tarafından Türkiye Ulusal Verem Savaş Derneği, kurulmuştur (Kılıçaraslan, Koçoğlu, 2010, s.674). Türkiye Ulusal Verem Savaş Derneği kuruluşundan hemen sonra ilk faaliyeti pul kampanyası olmuştur. Bu çalışma sayesinde ülkenin dört bir yanında veremle mücadele duyurulmuş, dernek için önemli miktarda gelir elde edilmiştir (Hisar, 2012, s.171). 15 Şubat 1950 tarihinde alınan kararla “Türkiye Ulusal Verem Savaş Derneği” genel menfaatlere yarar derneklerden sayılmıştır (BCA 030.18.01.02/121.107.2). (Bkz. Ek:4)

İçişleri Bakanlığı kurulan Verem Savaş Derneklerini genel menfaatlere yarar dernekler kapsamına almıştır. Böylece devlet derneklere yardım yapmış ve bakanlıkla dernekler işbirliği içerisinde çalışmıştır. Örneğin 25 Mayıs 1946’da Kayseri Verem Savaş Derneği, 25 Mayıs 1946’da Ankara Verem Savaş Derneği, 13 Mart 1948’de Eskişehir Verem Savaş Derneği, 19 Nisan 1948’de Trabzon Verem Savaş Derneği, 2 Mayıs 1948’de Seyhan Verem Savaş Derneği, 5 Mayıs 1948’de Sivas Veremle Savaş Derneği, 10 Ocak 1949’da Bursa Verem Savaş Derneği, 4 Şubat 1949’da Hatay Veremle Savaş Derneği, 18 Temmuz 1951’de Düzce Verem Savaş Derneği, İçişleri Bakanlığı tarafından genel menfaatlere yarar dernekler kapsamına almıştır . Bu gelişme devlet ve dernek işbirliğini daha da artmıştır. Hatta 1950’li yıllarda devlet verem ilaçlarını bazı zamanlarda dernekler aracılığıyla ücretsiz olarak hastalara ulaştırmıştır (Özkara, 2010, s.662).

1 Temmuz 1948 tarihinde kabul edilen 5237 numaralı kanunla birliktedevlet veremle mücadeleye önemli bir destek sağlanmıştır. Çıkarılan bu kanuna göre belediyeler gece yarısından sonra açık kalacak eğlence mekânlarından aldığı verginin % 10’unu veremle mücadeleye ayıracaktır. Belediye sınırları içerisinde verem savaş derneği varsa bu pay yardım olarak derneğe verilecek eğer böyle bir teşkilat yoksa doğrudan doğruya belediye sınırları içerisinde bulunan yoksul veremliler için harcanacaktır (Resmi Gazete, 09.07.1948, s.14348). Bu kanunla kayda değer bir adım atılmış, veremle mücadele derneklerine önemli bir maddi kaynak sağlanmıştır.

Veremle Mücadele Konusunda Meclis Konuşmaları ve Yasal Düzenlemeler

Verem Hastalığı birçok kez meclis gündemine de taşınmıştır. Bazı milletvekilleri verem hastalığına dikkat çeken konuşmalar yapmış, veremle mücadele konusunda önerilerde bulunmuştur. Vekiller ülke genelinde ve milletvekili seçtikleri şehirlerde verem hastaneleri kurulmasını, yeteri kadar sağlık personeli görevlendirilmesi gibi pek çok konuda görüş bildirmişlerdir.

26 Aralık 1946 tarihinde Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı bütçe görüşmeleri sırasında Rize Milletvekili Fahri Kurtuluş söz alarak; Milletvekili olduğu Rize şehrinde verem hastalıkları istatistiklerinin haddi aştığını belirterek konuşmasına başlamıştır. Kanunlara göre verem hastalığı oranının yüzde 6 olduğu yerlerde dispanser açılması gerektiğini, Rize’de bu oranın % 25’e ulaştığını, ancak röntgen cihazı olmadığını ve dispanserin yetersiz olduğunu söylemiştir. Var olan eksikliklerden dolayı Sağlık Bakanlığında ülke genelinde ve Rize’de veremle mücadeleye önem verilmesini rica etmiştir (TBMMTD, 26.12.1946, s.560).

Seyhan Milletvekili Dr. Makbule Dıblan ise konuşmasında; Ülkemizdeki verem hastası sayısının tahminlerden fazla olduğunu, sağlıklı olduğu düşünülen hastalara yaptığı sağlık taramasında büyük oranda verem hastalığı tespit ettiğini söylemiştir. Bu hastaların muayenelerini kulakla dinleyerek yaptığını eğer taramayı röntgen cihazı ile yapmış olsaydı teşhis koyulan hasta sayısının daha çok olabileceğini ifade etmiştir. Veremle mücadelede en aktif sağlık kuruluşunun dispanserler olduğunu ancak Sağlık Bakanlığı’nın böyle önemli kuruluşa 123.000 lira gibi düşük bir bütçe ayırmasını eleştirmiştir. Bir hekim olmasaydım bütçeye bakıldığında ülkemizde verem hastalığı diye bir şey olmadığını düşünür ve sevinirdim ifadelerini kullanan Dr. Dıblan, verem hastalığı konusunda uzman doktor sayısının az olduğunu, doktorlara 40 lira gibi az bir maaş verildiğini, sağlık personelinin çok yoğun çalıştığını söyleyerek çalışanların sorunlarını da dile getirmiştir (TBMMTD, 26.12.1946, s.568-569).

Bütçe görüşmeleri sırasında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Dr. Behçet Uz ise; Bakanlığın verem konusunda hassas davrandığını, verem dispanserlerinde 37.000 hasta muayene edildiğini ve bu kişilerin 2053’ünde verem hastalığı tespit edildiğini açıklamış veremle mücadele demeklerine yaptıkları çalışmalardan dolayı teşekkür etmiştir. 1946 yılının ilk dokuz ayı içinde Heybeliada Sanatoryumu ile Haydarpaşa, İzmir Bulaşıcı hastalıklar hastanelerine ve Cerrahpaşa’daki Verem Koğuşu’na 3.481 verem hastasının yattığını, bunlardan 20’sinin iyileştiğini, 460’ının kurumdan ayrıldığını, 1.337’sinin düzelme kaydettiğini ve 280’inin öldüğünü ifade etmiştir. Veremle mücadelede önemli sağlık kuruluşları olan sanatoryum ve verem hastaneleri bakımından durumun iyi olmadığını söyleyerek öz eleştiride de bulunmuştur (TBMMTD, 26.12.1946,s.572-573).

1 Eylül 1947 tarihinde Mardin Milletvekili Dr. Aziz Uras bulaşıcı hastalıklar ve veremle mücadele konusunda mecliste sağlık bakanına bir soru yönelmiştir. Dr. Uras sorusunda; trahom, tifo, kara tifo, verem, dizanteri ve bağırsak parazitleri gibi bulaşıcı hastalıkların okullarda yayıldığını, bu nedenle sağlık bakanlığı ile okullar arasında mevcut bir iş birliği çalışmasının olup olmadığı hakkında bilgi

istemmiştir. Bu soruya cevap olarak Bakan Dr. Uz; okulların sağlık işlerinin takip edildiğini bu amaçla illerde Sağlık Müdürlükleri ve İl Umumi Hıfzıssıhha meclislerinin, ilçelerde Hükümet, Belediye Doktorları ve İlçe Umumi Hıfzıssıhha Meclislerinin görevlendirildiğini, doktoru olan okullarda ise sağlık durumlarının bu doktorlar tarafından takip edildiğini belirtmiştir (TBMMTD, 01.09.1947, s.549-550).

11 Nisan 1949 tarihinde TBMM’de 5368 sayılı Verem Savaşı Hakkında Kanun kabul edilmiştir. Kanunun çıkarılmasıyla birlikte veremle mücadelede somut bir adım atılmıştır. Bu kanuna göre Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı gerekli gördüğü yerlerde verem savaş teşkilatı kuracak, verem sanatoryumları, hastaneleri, prevantoryumları ve dispanserleri açılacaktır. Bunlara ek olarak verem pavyonları yaptıracak ya da kiralama, kamulaştırma yahut satın alma yoluyla bu kurumlar faaliyete geçirilecektir. Veremle mücadelede kullanılacak her türlü araç, taşınabilir ya da sabit röntgen cihazları alınacaktır. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, özel idareler ve belediyeler, verem savaş demekleri tarafından kurulmuş olan verem sanatoryum, prevantoryum, hastane ve dispanserlerin faaliyetlerini sürdürebilmeleri için gerekli gördüğü durumlarda para ve aynı yardım yapacaktır (Resmi Gazete, 15.04.1949, s.15966). Kanun, tasarı oylamasına katılan 249 milletvekilinin hepsinin kabul oyu ile onaylanmıştır (TBMMTD, 11.04.1949, s.287). Cumhuriyet tarihinde veremle mücadele de çıkarılan en dikkat çekici ve en önemli kanun bu olmuştur (Özkan, 2010 s.680). Kanun tasarısıyla ilgili çok sayıda milletvekili konuşma yapmak için söz istemiştir. Yapılan konuşmalarda kanun tasarı mecliste olumlu karşılanmıştır ve milletvekilleri bu konudaki kendi fikirlerini beyan etmiştir. Sağlık ve Sosyal Hizmetler Bakanı Kemal Beyazıt konuşmacılar tarafından takdir edilmiştir. (TBMMTD, 11.04.1949, s.240) Bu kanun tasarısı mecliste görüşüldüğü sırada Muğla Milletvekili Mithat Sakaroğlu konuyla yaptığı konuşmada şunları ifade etmiştir. Tüm halkın uzun süredir beklediği veremle savaş tasarısının meclise getirilmesinden dolayı Sağlık Bakanına teşekkür etmiş, her yıl veremden 50.000 vatandaşın öldüğünü, bu konuda hazırlanmış ciddi bir istatistik çalışmasının olmadığını, mevcut hastaların ölenlerin on katı olduğunu, her hastanın hastalığını 3-5 kişiye bulaştırabileceğini söyleyerek hastalıktan kaynaklı tehlikeyi vurgulamıştır. Veremle mücadele demeklerinin imkânlarının kısıtlı olduğunu, bu kısıtlı imkânlarla rağmen yaptıklarından dolayı teşekkür etmiştir (TBMMTD, 11.04.1949, s.240).

Kanunun kabul edilmesinden sonra Sağlık Müdürü Faik Yargıcı kanunla ilgili gazetecilere şu açıklamalarda bulunmuştur: Bu kanunla kırk iki ilde on yıl içerisinde yapılması planlanan sağlık kuruluşları için 20 milyon lira, yapılan binaların donanımını sağlamak için 10 milyon lira harcanmıştır. Bu amaçla her yıl bütçeye 3 milyon lira ayrılacağını, İstanbul’un veremden kaynaklı en sıkıntılı şehir olduğunu, başka şehirlerden gelen hastalar nedeniyle hastanelerin dolduğunu söylemiş, verem tedavisi için bekleyen binlerce insan olduğunu çıkarılan bu kanunla birlikte Sağlık Bakanlığı’nın halka veremle mücadelede geniş ölçüde hizmet temin edeceğini ifade etmiştir. Farklı şehirlerde kurulacak sağlık kurumları ile herkesin kendi memleketinde tedavi olabileceğini İstanbul’un ağır bir yükten kurtulacağını belirtmiştir (Akşam, 13.04.1949, s.3).

Sonuç

Türkiye’de Milli Mücadele sonrasında halk sağlığını etkileyen sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu konuda başı çeken hastalıklardan bir tanesi verem olmuştur. Verem hastalığı konusunda önemli çalışmalar başlatılmış ve hastalığın tedavisiyle ilgili gelişmeler yakından takip edilmiştir. Özellikle 1930-1937 yılları arasında veremle mücadele konusundaki çalışmalar olumlu sonuçlar vermiş ancak devlet tam anlamıyla veremle mücadele konusunda yeterli olamamıştır. II. Dünya Savaşı’nın başlamasıyla Türkiye’de ekonomik ve sosyal sıkıntılara neden olmuştur. Bu dönemde halk arasında yayılan salgın hastalıkların başında yine verem hastalığı yer almıştır. Devletveremle mücadele için yeni sanatoryum, hastane, dispanser, pavyon gibi çeşitli sağlık kuruluşları inşa etmiştir. Nitelikli sağlık personeli yetiştirebilmek için okullar açmıştır.

Türkiye’deki verem hastalığı ve buna bağlı ölümlerin, çeşitli devletlerle kıyaslandığı istatistiksel çalışmalar incelendiğinde oranların yüksek olduğu tespit edilmiştir. Türkiye’de verem hastalığı ve buna bağlı ölümlerle ilgili şehirler kıyaslandığında ise İstanbul ön plana çıkmaktadır. Bu süreçte İstanbul veremle mücadelede önemli merkezlerden bir tanesi olmuştur. Pek çok çalışmanın ilki İstanbul’da başlatılmıştır. Halk tedavi olabilmek için İstanbul’a gelmiştir.

Devletin çalışmalarının yetersiz kaldığı durumlarda veremle mücadele demekleri devreye girmiştir. Dernek çalışmalarının yararlarının farkında olan devlet yöneticileri demeklerin çalışmalarını kolaylaştıracak destekler sağlamıştır. Hatta bazı zamanlarda devlet demekler aracılığıyla veremle mücadele etmiştir. Bu sayede verem hastalığının ortadan kaldırılması konusunda olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Yaşanan bu gelişmeler Sivil toplum kuruluşlarıyla işbirliğinin önemini ortaya çıkarmıştır.

Kaynakça

- [1] BCA, 030.18.01.01/29.44.18
- [2] BCA, 030.00.00.00/179.235.24
- [3] BCA, 030.01.00.00/77.482.6
- [4] BCA, 030.01.00.00/77.482.6.1
- [5] BCA, 030.01.00.00/77.482.6.5
- [6] BCA, 030.01.00.00/77.482.6.6
- [7] BCA, 030.18.01.02/109.59.9
- [8] BCA, 030.18.01.02/11.31.14
- [9] BCA, 030.18.01.02/111.37.8
- [10] BCA, 030.18.01.02/111.37.9
- [11] BCA, 030.18.01.02, 116.19.17
- [12] BCA, 030.18.01.02/116.28.2
- [13] BCA, 030.18.01.02/116.31.6
- [14] BCA, 030.18.01.02/116.38.2
- [15] BCA, 030.18.01.02/116.38.7
- [16] BCA, 030.18.01.02/118.87.13
- [17] BCA, 030.18.01.02/118.96.15
- [18] BCA, 030.18.01.02/121.107.2
- [19] BCA, 030.18.01.02/126.55.5
- [20] BCA, 490.01.00.00/08.41.4
- [21] BCA, 030.18.01.02/121.107.3
- [22] BCA, 030.18.01.02/30.59.8
- [23] *TBMMTD*, 26 Aralık 1946
- [24] *TBMMTD*, 1 Eylül 1947
- [25] *TBMMTD*, 11 Nisan 1949
- [26] *Resmi Gazete*, 6 Mayıs 1930

- [27] *Resmi Gazete*, 9 Temmuz 1948
- [28] *Resmi Gazete*, 15 Nisan 1949
- [29] *Akşam Gazetesi*, 13 Nisan 1949
- [30] *Cumhuriyet Gazetesi*, 11 Temmuz 1939
- [31] *Cumhuriyet Gazetesi*, 17 Temmuz 1940
- [32] *Cumhuriyet Gazetesi*, 6 Aralık 1940
- [33] *Cumhuriyet Gazetesi*, 20 Temmuz 1941
- [34] *Cumhuriyet Gazetesi*, 25 Temmuz 1941
- [35] *Cumhuriyet Gazetesi*, 7 Ekim 1948
- [36] *Cumhuriyet Gazetesi*, 2 Kasım 1948
- [37] *Cumhuriyet Gazetesi*, 10 Kasım 1948
- [38] *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Kasım 1948
- [39] *Cumhuriyet Gazetesi*, 1 Aralık 1948
- [40] *Cumhuriyet Gazetesi*, 9 Aralık 1948
- [41] *Cumhuriyet Gazetesi*, 20 Aralık 1948
- [42] *Cumhuriyet Gazetesi*, 10 Şubat 1949
- [43] *Cumhuriyet Gazetesi*, 24 Şubat 1949
- [44] *Cumhuriyet Gazetesi*, 11 Mart 1949
- [45] *Cumhuriyet Gazetesi*, 23 Mart 1949
- [46] *Cumhuriyet Gazetesi*, 29 Ocak 1950
- [47] Kasapoğlu, Aytül(2016), “Türkiye’de Sağlık Hizmetlerinin Dönüşümü”, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, Sayı 19(2).
- [48] Altun, Didem Akyol(2014), “Cumhuriyet Öncesi Dönemde İzmir Hastanelerinin Mekânsal Gelişimi”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 2.
- [49] Tuğluoğlu, Fatih(2008), “Cumhuriyetin İlk Döneminde Verem Mücadelesi ve Propaganda Faaliyetleri”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı: 13-14.
- [50] Hisar, Filiz ve Hisar, Kemal Macit, (2012), “Türkiye’deki Sağlık Politikaları ve Tüberküloz Kontrolü Üzerine Etkisi”, *Sürekli Tıp Eğitim Dergisi(STED)*.

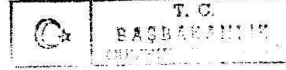
- [51] Özkaya, Hilal(2016), “Cumhuriyet Döneminde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele”, *Türkiye Aile Hekimliği Dergisi*, Sayı 2.
- [52] İleri, Hüseyin; Seçer, Betül, vd.(2016), “Sağlık Politikası Kavramı ve Türkiye’de Sağlık Politikalarının İncelenmesi”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, Sayı:12.
- [53] Vidinel, İlhan(2010), *Türkiye’de Tüberküloz Hastalığına Tarihsel Bir Bakış*, Toraks Kitapları Tüberküloz, AVES Yayıncılık, İstanbul.
- [54] Bektaş, İzzettin(2006), “Sözlü Tarihin Tanıklığında Cumhuriyet Döneminde Buldan’da Verem Gerçeği ve Veremle Mücadele”. *Buldan Sempozyumu*, Denizli.
- [55] Keskinbora, Kadircan(2016), “Savaştaki Düşmanlardan Bir Diğeri: Tüberküloz”, *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, 6(3).
- [56] Gürkan, Mahmut(2013), “Cumhuriyetin İlk Yıllarında, İzmir Veremle Mücadele Cemiyeti’nin Propaganda Faaliyetleri”, *İzmir Göğüs Hastanesi Dergisi*, Sayı 2.
- [57] Çufalı, Mustafa(2012), *Türk Parlamento Tarihi: TBMM VIII. Dönem (1946-1950)*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları. Cilt:1, Ankara.
- [58] Dokuyan, Sabit(2013), “İkinci Dünya Savaşı Sırasında Yaşanan Gıda Sıkıntısı ve Ekmek Karnesi Uygulaması”, *Electronic Turkish Studies*, 8(5).
- [59] *Sağlık Bakanlığı Tedavi Hizmetleri Genel Müdürlüğü(2004), 80. Yılda Tedavi Hizmetleri (1923-2003)*, Ankara.
- [60] Özkan, Suha(2010), *Ülkemizde Verem Savaşının Temel Kuruluşu: Verem Savaşı Dispanseri*, Toraks Kitapları Tüberküloz. AVES Yayıncılık, İstanbul.
- [61] Özkara, Şeref(2010), *Türkiye’de Tüberküloz Epidemiyolojisi*, Toraks Kitapları Tüberküloz, AVES Yayıncılık, İstanbul.
- [62] Özkara, Şeref; Aktaş, Zafer vd.(2003), *Türkiye’de Tüberkülozun Kontrolü İçin Başvuru Kitabı*, TC Sağlık Bakanlığı Verem Savaş Daire Başkanlığı, Ankara.
- [63] Kılıçarslan, Zeki ve Koçoğlu, Ferit(2010), *Türkiye’de Verem Savaşında Derneklerin Rolü*, Toraks Kitapları Tüberküloz, İstanbul, AVES Yayıncılık.
- [64] Çakırçoban, İsmail(2010), *İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’de Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele*, Marmara Üniversitesi, İstanbul. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- [65] Kayış, İlyas(2009), *İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin Genel Durumu ve Uyguladığı Dış Politika*, Beykent Üniversitesi, İstanbul. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

- [66] Hot, İnci(2001), *Sihhiye Mecmuasına Göre Ülkemizde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele (1913-1996)*, İstanbul Üniversitesi, İstanbul. (Yayınlanmamış Doktora Tezi)
- [67] Yılmaz, Kerem(2014), *Tarihsel Süreçte Sanatoryum Heybeliada Devlet Sanatoryumu*, Marmara Üniversitesi, İstanbul. (Yayınlanmamış Doktora Tezi)

Ekler

T. C.
BAŞVEKÂLET
MUAMELÂT MÜDÜRLÜĞÜ
Şube :
Sayı : 13251

KARARNAME

Eylülün altısından dokuzuna kadar (La Haye)de toplanacak Beynelmilel Verem Konferansına, masrafları kendilerine ait olmak kaydı ile Hükümetimizi temsil etmek üzere izamı tensip kılınmış olan Müderris Dr. Tefvik Salim Paşaya siyasi pasaport verilmesi; S.İ.M. Vekâletinin 10/8/932 tarih ve 151/10514 numaralı tezkeresile vukubulan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 11/8/932 tarihinde x tasvip ve kabul olunmuştur.

11/8/932

REİSİCÜMHUR

Gazi M. Kemal

Bş.V.

Tuncel

Ad.V.

Ahmet Kemal

M.M.V.

Da.V.

Ha.V.

Ma.V.

D. Neşin

Mf.V.

Esat

Na.V.

L. V. Kar

Bk.V.

Şeref

S.İ.M.V.

D. Neşin

G.İ.V.

M. Rana

Zr.V.

M. Kılıç

080 18 01 02 30 59 8

EK 1. Lahey'de toplanacak Uluslararası Verem Konferansı'na katılacak olan Dr. Tefvik Salim Paşa'ya siyasi pasaport verilmesi hakkında kararname.

1942 yılında
Türkiye'de 25 şehirde veremden görülen ölümün

<u>Şehir adı</u>	<u>Nüfus (1940)</u>	<u>Veremden ölüm adedi 1942</u>	<u>Verem ölümü (100.000 de)</u>
Adana	83,119	159	180.4
Afyon	25,897	34	131.2
Ankara	157,242	299	190.1
Antalya	24,957	31	124.2
Aydın	17,732	32	180.4
Salıkesir	30,110	94	312.1
Bursa	77,598	295	380.1
Çanakkale	24,621	101	410.2
Çankırı	10,235	13	127.0
Çorum	22,776	22	96.5
Denizli	19,461	18	92.4
Diyarbakır	42,515	61	145.4
Eskişehir	60,742	170	279.8
Gaziantep	57,132	68	119.0
İğale	30,007	29	96.6
İsparta	18,313	36	197.6
İstanbul	733,949	2,534	319.1
İzmir	183,762	608	330.8
Kırklareli	32,232	23	71.3
Kocaeli	39,120	81	278.1
Konya	56,465	107	189.4
Niğde	18,297	32	174.8
Manisa	37,623	78	207.3
Samsun	37,216	137	368.1
Tekirdağ	17,081	21	122.9
Toplam	1,913,202	5,083	265,6

030	01			77	482	6

EK 2: 1942 yılında Türkiye'de Veremden Ölenlerin İstatistik Çalışması

1939-1950 Yılları Arasında Türkiye'de Veremle Mücadele Faaliyetleri/Ahmet Coşkun TEKİN

PROF. DR. GENEL MÜDÜR
GUMHURİYET ARŞİVİ

Liste. 1

Danimarka.....	34
Avusturalya.....	40
Hollanda.....	41
A.B.Devletler.....	47
Almanya.....	50
Mısır.....	52
Yenizelanda.....	60
İngiltere.....	62
Uruguay.....	101
Arjantin.....	103
İspanya.....	122
Çekoslovakya.....	124
Romanya.....	162
Finlandiya.....	190
Polonya.....	195
Türkiye	198
Brezilya.....	250
Hindistan	283
Çin	430
Alaska.....	437

1946 yılında Washington Public Health raporlarına nazaran bir kısım memleketlerde 100 bin nüfusta veremden ölenler .

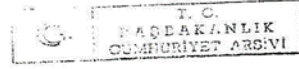
030	01			77	482	6

5

EK:3 1946 yılında Washington Public Health çalışmaları sonucunda hazırlanan bazı ülkelerde 100.000 kişide veremden ölüm oranları hakkında istatistik raporu.

T. C.
BAŞBAKANLIK
MUAMELÂT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Kararlar Müdürlüğü
Karar sayısı:
5
10643

KARAR

"Türkiye Ulusal Verem Savaş Derneği"nin genel menfaetlere yarar derneklerden sayılması, İşleri Bakanlığının 81/175/734 sayılı ve 10/12/1949 tarihli yazısı ve Danıştay Genelkurulunun 49/281/28 sayılı ve 19/1/1950 tarihli kararı üzerine, 3512 sayılı kanunun 37 nci maddesine göre, Bakanlar Kurulunca 15 / 2 / 1950 tarihinde kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

İsmail

Başbakan İ. Yundallıy	Devlet Bakanı Başbakan Yardımcısı M. K. Yılmaz	Devlet Bakanı C. S. Koca	Adalet Bakanı M. K. Yılmaz
Millî Savunma Bakanı M. K. Yılmaz	İşleri Bakanı E. İnönü	Dışişleri Bakanı N. Sadak	Maliye Bakanı M. K. Yılmaz
Millî Eğitim Bakanı T. Başbakan	Bayındırlık Bakanı S. Koca	Eko. ve Ticaret Bakanı M. K. Yılmaz	Sa. ve So. Y. Bakanı M. K. Yılmaz
G. ve Tekel Bakanı M. K. Yılmaz	Tarım Bakanı M. K. Yılmaz	Ulaştırma Bakanı M. K. Yılmaz	Çalışma Bakanı M. K. Yılmaz
			İşletmeler Bakanı M. K. Yılmaz

180 18 01 33 121 107 2

EK 4: Türkiye Ulusal Verem Savaş Derneği'nin kamuya yararlı demeklerden sayılması hakkında kararname